

O VIRIH

Miro Stiplovšek

O objavljanju virov za zgodovino Slovencev v okviru stare Jugoslavije (1918—1941)

V referatu¹ želim osvetliti dosedanje objave virov, opozoriti na delovne programe nekaterih institucij glede izdajanja gradiva za slovensko zgodovino za obdobje med vojnama, poskušal pa bom dati tudi nekaj pobud za nadaljnje delo na tem področju. Kritična analiza dosedanjih izdaj virov naj bi bila hkrati tudi delen odgovor na vprašanje, kako bi bilo treba vire objavljati, da bi bili za zgodovinarja čimbolj uporabni. Poudariti pa moram, da bo moj odgovor na vprašanje, kaj bi bilo v prihodnje koristno objavljati, zaradi zapletene problematike virov za obdobje od 1918 do 1941 lahko le skromen prispevek k današnji razpravi in naslednjim v krogih raziskovalcev in arhivarjev o tej problematiki. Današnje obravnavanje vprašanja o objavljanju virov je šele prvi pomembnejši korak v sistematičnem reševanju te problematike za obdobje med obema vojnoma. Doslej objavljene vire za slovensko zgodovino od 1918 do 1941 bi glede na vsebino lahko uvrstili predvsem v tri skupine:

1. Dokumenti o nastanku jugoslovanske države leta 1918.
2. Dokumenti o diplomatskih bojih za meje in o usodi Slovencev v okviru Avstrije in Italije.
3. Dokumenti o razvoju komunističnega oziroma socialističnega delavskega gibanja.

Največ virov je bilo objavljenih o problematiki slovenske zahodne in severne meje. Te edicije terjajo glede na svoj namen še prav posebno kritičnost pri uporabi. Zgodovinarji, ki preučujejo zgodovino Slovencev, ki so po rapalski pogodbi in koroškem plebiscitu ostali v okviru Italije oziroma Avstrije, imajo tudi posebne težave glede dostopnosti ohranjenih arhivskih virov. Zato je prav, da to problematiko osvetlimo še nekoliko podrobneje.

Referat o objavljanju virov za slovensko zgodovino od 1918—1941 je razdeljen na dva dela; v prvem se bom omejil na izdaje virov za zgodovino Slovencev, ki so med vojnama živeli v stari Jugoslaviji, v drugem delu pa bo ta problematika prikazana za območje tako imenovane Julijske krajine in za Koroške Slovence, ki so živeli v Avstriji.² Ob tem se referenti zavedamo, da se problematika prepleta in je ni mogoče vedno natančno razmejiti. Tudi ni mogoče vedno upoštevati kronološkega okvira referata in je treba opozoriti na

¹ Referat na zborovanju slovenskih arhivarjev 21. maja 1968 v Ptujju.

² Referat o izdajah virov za zgodovino Slovencev v Julijski krajini (1918—1941) je imela Milica Kacin—Wohinz (objavljen v *Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja 1968—1969*, št. 1—2, str. 365—369). O virih za zgodovino Koroških Slovencev je imel referat dr. Tone Zorn.

nekatero dokumente, ki ilustrirajo zgodovinske procese, ki so pripeljali do nastanka stare Jugoslavije ali pa so se nadaljevali v obdobju med obema vojnama. Ob tem pa bo ostala neobdelana problematika virov za zgodovino slovenskih izseljencev oziroma vprašanja njihove morebitne objave. Študijski center za zgodovino slovenskega izseljenstva pri SAZU se trenutno ukvarja z bibliografijami in evidentiranjem virov. Opozorimo naj še, da tudi za obravnavano obdobje veljajo nekatere ugotovitve in predlogi iz referata o problematiki virov v 19. in v začetku 20. stoletja.

Dokumenti o nastanku stare Jugoslavije. Najstarejšo zbirko virov o nastanku skupne jugoslovanske države je objavil Ferdo Šišić pod naslovom *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.—1919.* (Zagreb 1920, 329 str.). V tej knjigi je poleg kratkih prilog še 186 dokumentov, ki ilustrirajo obdobje od napada Avstro-Ogrske na Srbijo do začetne seje Začasnega narodnega predstavništva 16. marca 1919. Šišić je objavil v tej zbirki le nekatere pomembne, že do tedaj publicirane ali javno dostopne izjave, resolucije in akte. Redaktor je v svoj zbornik uvrstil predvsem dokumente, v katerih so se uradni krogi ali politične skupine opredeljevali za takšno jugoslovansko državo, kot je 1. decembra leta 1918 nastala, v glavnem pa je izločil vire, ki bi prikazovali tudi notranja trenja v tem procesu. Večina dokumentov je tudi objavljena brez pomembnejših pojasnil in celo o nahajališču večine virov ni natančnih podatkov. Pripomniti pa moramo, da so nekatere pomanjkljivosti te zbirke razumljive zaradi kratkega časa, ki je potekel od nastanka teh dokumentov do njihove objave. Za osvetlitev prizadevanj za nastanek skupne jugoslovanske države od leta 1914 do 1917 je Šišićovo delo še vedno zelo pomembna zbirka virov.

Za to obdobje je veliko dragocenega gradiva objavil tudi dr. Ante Mandić v delu *Fragmenti za historiju ujedinjenja*, izdano ob štiridesetletnici ustanovitve Jugoslovanskega odbora (Zagreb 1956), v katerem so dokumenti o diplomatski dejavnosti na Balkanu in v Rusiji. Dr. Dragovan Šepić pa je izdal zbirko virov *Pisma i memorandumi Frana Supila (1914—1917)*, Beograd 1967, s katerimi je prikazal Supilovo politično dejavnost v emigraciji in njegova stališča do zdinjenja. Tudi ta zbirka dokumentov je zelo pomemben vir za zgodovino nastanka jugoslovanske države.

V Arhivu za zgodovino in narodopisje III, ki je izšel kot priloga ČZN XXXIII 1938, je bilo objavljenih okrog 30 dokumentov, ki ilustrirajo predvsem deklaracijsko gibanje na Štajerskem ter razmere v tej pokrajini in Prekmurju ob koncu prve svetovne vojne. Kot dodatki so bili objavljeni posamezni dokumenti o nastanku jugoslovanske države tudi v nekaterih predvojnih publikacijah, npr. dr. Albin Ogris, *Borba za jugoslovansko državo*, Ljubljana 1921; dr. Stefan Sagadin, *Naš sadašnji ustavni položaj*, Ljubljana 1920.

Pomembno dopolnitev Šišićeve zbirke je pripravil dr. Bogdan Krizman z objavo zapisnikov središnjeg odbora Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba v Zagrebu (Starine, knjiga 48, Zagreb — JAZU 1958, str. 331—386). Žal v fondu Narodnega vijeća SHS v Zagrebu skoraj polovica sejnih zapisnikov njegovega osrednjega odbora ni ohranjenih. Zapisnike teh sej najdemo tudi v najpomembnejših in najobširnejši zbirki pod naslovom: *Građa o stvaranju jugoslovanske države (I. I.—20. XII. 1918)* v dveh zvezkih, Beograd 1964, 817 str., v redakciji dr. Dragoslava Jankovića in dr. Bogdana Krizmana. To delo je izšlo v zbirki *Građa*, ki je poleg Zbornika radova in Monografij ena od treh serij, v katerih

oddelek za zgodovinske vede Instituta društvenih nauk v Beogradu posreduje svoje rezultate preučevanja o zgodovini jugoslovanskih narodov v 20. stoletju. Omenjeno delo je drugo v seriji Građa; kot prva knjiga so izšli zapisniki sej delegacije Kraljevine SHS na mirovni konferenci v Parizu 1919—1920 leta (Beograd 1960).

Nastanek jugoslovanske države leta 1918 je vsekakor tako pomembna prelomnica v zgodovini jugoslovanskih narodov, da je zaslužila ponovno osvetlitev tudi v zborniku dokumentov, še posebno v takšni obliki, kot sta jo pripravila Janković in Krizman. Redaktorja sta v primerjavi s Šišićem zbrala dokumente za krajše časovno obdobje, od začetka 1918 do osnovanja prve osrednje jugoslovanske vlade, ki pa je pri nastajanju jugoslovanske države najpomembnejše. Pri zbiranju gradiva sta se usmerila predvsem na iskanje aktov v osrednjih republiških in drugih arhivskih institucijah, ki je bilo zelo uspešno. Med 636 dokumenti, ki sta jih uvrstila v zbornik, jih je bil le manjši del že publiciran v različnih tujih in domačih edicijah virov ter v raznih stenografskih zapisnikih, časnikih, časopisih in monografijah. Še vedno pa nista zaradi petdesetletne zapore uspela dobiti gradiva v arhivih držav, ki so na potek nastajanja in na nastanek jugoslovanske države bolj ali manj pomembno vplivala. Velika razlika je v primerjavi s Šišićevimi dokumenti tudi v vsebinskem izboru gradiva. Tudi Janković in Krizman sta v svoji zbirki podrobno osvetlila akcije, zahteve in medsebojne odnose Jugoslovanskega odbora in srbske vlade, ob tem pa sta s številnimi dokumenti ilustrirala tudi njim nasprotna mnenja in protiakcije političnih strank, skupin ali posameznikov, jugoslovanske omladine in mlajših intelektualcev v emigraciji ter jugoslovanskih izseljencev predvsem v severnoameriških državah — skratka, osvetlila sta tudi nesoglasja in boje med številnimi dejavniki v procesu o nastajanju jugoslovanske države. V okviru dostopnega gradiva sta tudi poskušala prikazati družbenopolitične razmere v vseh jugoslovanskih pokrajinah v letu 1918. Dokumente sta redaktorja tako kot Šišić, razvrstila po kronološkem redu. Mimo opisa oblike in podatkov o nahajališču in morebitnih objavah pa sta dokumente opremila tudi z daljšimi ali krajšimi pojasnili, ki dajejo tej ediciji še posebno vrednost. S kazalkami sta redaktorja opozorila na vsebinsko povezavo dokumentov in tako omogočila bralcem, da se lahko hitro seznanijo z nad 30 zanimivimi problemi v prizadevanjih za nastanek jugoslovanske države. Orientacijo v obširnem gradivu olajšujejo tudi trije skrbno izdelani registri: geografsko, stvarno in osebno. Redaktorja v uvodu posebej poudarjata, da sta v gradivo uvrstila vse pomembnejše dokumente, hkrati pa pripominjata, da zbornik ni namenjen zgodovinarjem — raziskovalcem, temveč bralcem — zgodovinarjem in nezgodovinarjem, da se iz avtentičnih dokumentov seznanijo z zadnjo fazo nastanka Kraljevine SHS. Ne glede na ta namen pa ne bodo mogli mimo te zbirke tudi zgodovinarji, ki bodo raziskovali posamezne probleme ali celotno dogajanje leta 1918 v jugoslovanskem ali slovenskem okviru. V zborniku je velika večina dokumentov objavljena v celoti. Pri nekaj dokumentih sta redaktorja izpustila del besedila, ki ni bil vsebinsko povezan z problematiko, kakršno sta želela prikazati. Na vsebino izpuščenih mest sta opozorila s kratkimi opombami, žal ne v vseh primerih. Zaradi obilice gradiva za najnovejšo zgodovino bo potreben za objavljanje virov zelo skrben izbor najpomembnejših dokumentov, ti pa naj bi se praviloma objavljali v celoti. V primerih pa, da vsebina dokumentov samo delno ustreza problematiki, ki jo želimo z zbirko osvetliti, bi kazalo nekatera mesta tudi izpustiti, pri če-

mer pa bo potrebno dosledno v opombah opozoriti na vsebino izpuščenega besedila. Jankovičeva in Krizmanova izdaja virov je v mnogih pogledih lahko tudi odgovor na vprašanje, kako izdajati dokumente o nekem problemu, da bo delo doseglo svoj namen.

Dokumenti o razvoju socialističnega in komunističnega delavskega gibanja. Zgodovinski oddelek CK KPJ je skupaj z zgodovinskimi oddelki republiških CK začel po ustanovitvi leta 1948 zbirati zlasti gradivo o revolucionarnem in reformističnem delavskem gibanju v jugoslovanskih pokrajinah. Pomembnejše gradivo je začel objavljati v zbornikih virov pod naslovom Istorijški arhiv Komunistične partije Jugoslavije. V tej ediciji sta za zgodovino komunističnega oziroma socialističnega gibanja na Slovenskem pomembna predvsem dva zvezka, in sicer tom II, Kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919—1937, Beograd 1949, 498 str., ter tom V, Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920, Beograd 1951, str. VI + 512. Redakciji te edicije je uspelo z dokumenti prikazati veliko pomembnih značilnosti v razvoju KPJ in socialne demokracije. Še danes te zbornike virov lahko učitelji zgodovine koristno uporabljajo pri svojem pedagoškem delu, v skromni meri pa so ostali pripomoček raziskovalcem pri preučevanju problematike delavskega gibanja. Vrzeli v njih predvsem opozarjajo zgodovinarje na probleme, ki terjajo znanstveno osvetlitev. Od izdaje teh zbornikov dokumentov je namreč preteklo že več kot poldrugo desetletje, v katerem je uspelo osrednjim in republiškim zgodovinskim arhivom CK obogatiti svoje fonde. Zbrali so precej gradiva, ki bi po pomembnosti sodilo v zvezke Istorijškega arhiva Komunistične partije Jugoslavije. Tako npr. redakciji ni uspelo najti niti enega dokumenta, s katerim bi lahko prikazala potek prve in druge partijske konference KPJ, ki sta bili leta 1922 oz. 1923 na Dunaju, zelo pomankljivo pa je dokumentirala potek III. državne konference leta 1923 v Beogradu. Leta 1958 je dobil Istorijški arhiv CK KPJ iz fondov Kominterne v arhivu Inštituta Marksa-Engelsa-Lenina v Moskvi zelo pomembno gradivo o delovanju KPJ med vojnama, med drugim tudi o prvih treh konferencah KPJ. V arhivu CK ZKS so fotokopije vsega pomembnejšega gradiva o delovanju KPS iz fondov Kominterne, kolikor je že dostopno raziskovalcem. Julijana Vrčinac je v razpravi Rad i zaključci Prve, Druge in Treće konferencije KPJ (Istorija XX. veka, Zbornik radova I, Beograd 1959, str. 236—284) objavila obširne izvlečke iz teh dokumentov. Prav tako bi z na novo zbranim ali v zadnjih letih dostopnim gradivom v Arhivu Slovenije in Arhivu CK ZKS lahko precej dopolnili tudi prikaz dejavnosti JSDS v V. zvezku omenjene zbirke, predvsem proces diferenciacije v stranki na desno in levo krilo do odkritega razkola in do ustanovitve Delavske socialistične stranke za Slovenijo. Za oba obravnavana zbornika je tudi značilno, da je v njih objavljeno skoraj izključno le gradivo, ki je bilo že tiskano v raznih legalnih in ilegalnih časnikih in revijah, v posebnih brošurah ali letakih. V zelo skromni meri pa je v njih zastopano arhivsko gradivo, ki doslej še ni bilo objavljeno in je nastalo pri delovanju socialnodemokratskih in komunističnih organizacij ali posameznih politikov. V Socialističnem gibanju v Slovenji sta npr. objavljena le dva dokumenta, ki doslej še nista bila tiskana, v vseh drugih primerih pa gre za ponatise oziroma prevode člankov iz časopisja in publikacij. Tega ne navajam zato, da bi zmanjševal vrednost te zbirke virov, temveč predvsem zato, da bi opozoril na nujnost o dopolnjevanju objavljenega gradiva z dokumenti iz arhivov. Pomembna dopolnitev Istorijškega arhiva KPJ so pojasnila, ki osvetlujejo v gradivu le bežno omenjene važnejše

dogodke in pojave, in zato olajšujejo razumevanje posameznih dokumentov. Obširna pojasnila predvsem v slovenskem V. zvezku bi bila v nekaj primerih lahko tudi odgovor na vprašanje, kako objavljene vire dokumentirati. Pogosta je namreč praksa, da se dokumenti izdajajo le z navedbo nahajališča in opisa dokumenta ter morda še s kakšnimi podatki, ki ne terjajo globlje analize. Uporabnost navedene zbirke povečujejo tudi razni registri. Pripomnimo naj še, da je redakcija v predgovoru k drugemu zvezku obljubila tudi objavo dokumentov najvišjih partijskih forumov od leta 1937, ko je KPJ dobila novo vodstvo s Titom kot generalnim sekretarjem, pa do V. kongresa leta 1948. Žal tega načrta ni izpolnila.

France Klopčič je pripravil drugo izdajo stenografskega zapisnika kazenske razprave v Celju zoper komuniste, ki so sodelovali v spopadu z Orjunaši. Delo, ki ima naslov Prvi junij 1924 v Trbovljah (Ljubljana 1964), je opremil s kratkimi pojasnili in biografskimi podatki obtožencev. V uvodu pa je dr. Dušan Kermavner prikazal politično zgodovinski okvir trboveljskega spopada med komunisti in nacionalisti.

V založbi Instituta za izučavanje radničkog pokreta v Beogradu je ob lanskoletnih proslavah 50-letnice oktobrske revolucije izšel izbor dokumentov o obletnicah oktobrske revolucije pod naslovom: Oktobar u Jugoslaviji 1918 do 1945, 809 str., ki ga je pripravila Skupnost institutov za zgodovino delavskega gibanja in ZKJ. Republiški inštituti za zgodovino delavskega gibanja so pregledali partijske, državne in vojne arhive ter biblioteke in zbrali okrog 3000 različnih dokumentov — proglasov, letakov, poročil, odredb, depeš, policijskih in sodnih poročil o akcijah jugoslovanskih komunistov, posvečenih obletnicam oktobrske revolucije. Za obdobje 1918 do 1940 je morala redakcija glede na njegove specifičnosti in pomanjkanje gradiva uporabiti širše kriterije, za obdobje NOB pa je zaradi velikega obsega gradiva lahko uvrstila v zbornik le nekatere najpomembnejše dokumente. Vsega je objavljenih v tem delu 166 dokumentov, od teh 142 za obdobje med obema vojnama. Zaradi razmerja med zbranimi in objavljenimi dokumenti je vprašanje kriterijev še posebno problematično. Redakcija je uspela v prizadevanju, »da širši javnosti omogoči, da na tem primeru spozna privrženost KPJ idejam Oktobra, njeno solidarnost in internacionalizem« (str. 781), v skromni meri pa je ustregla raziskovalcem te problematike, ki jim je objavljeno gradivo lahko le orientacija pri njihovem delu. V zborniku so mimo pojasnil k posameznim dokumentom tudi uvodni članki za posamezna obdobja v razvoju komunističnega gibanja v Jugoslaviji, v katerih so pisci prikazali pogoje za proslave oktobrske revolucije v vsakem letu posebej ter opozorili na nekaj gradiva, ki ni objavljeno. Te uvode bi morda kazalo razširiti še z nekaj podatki o reagiranju drugih smeri delavskega gibanja ob obletnicah oktobrske revolucije. Za obdobje med obema vojnama so namreč publicirani le dokumenti KPJ, SKOJ in revolucionarnih sindikatov. Zborniku je dodan tudi pregled časnikov in časopisov, iz katerih so ponatisnjeni dokumenti, ter imenski in topografski register.

Objav virov, ki dokumentirajo posamezne probleme v razvoju revolucionarnega delavskega gibanja na Slovenskem, je še nekaj. V št. 1 Dela, glasila CK KPS (julij 1948, str. 66—74) in št. 5 (maj 1949, str. 60—62) je objavljenih nekaj dokumentov o delovanju KP na Slovenskem. V Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja (Ljubljana 1960, št. 1) je bilo objavljenih nekaj dokumentov stavkovnega komiteja iz aprilske železničarske in splošne stavke 1920 ter

sindikavno in podjetniško ponočilo o veliki stavki slovenskih rudarjev od julija do septembra 1923 (str. 275—300). Precej pomembnih virov je bilo objavljenih tudi v Zborniku dokumentnega gradiva velike tekstilne stavke v Kranju 1936 (Kranj 1956, 146 str.). V publikaciji Trideset let po ustanovnem kongresu KPS (Ljubljana 1968) je ponatisnjen tudi manifest KPS s tega kongresa.

Na zanimiv način nas z razvojem in dejavnostjo socialističnih in komunističnih organizacij na Slovenskem seznanja I. del Zbornika fotografij iz delavskega gibanja in dejavnosti Komunistične partije na Slovenskem 1869—1945, in sicer prvi zvezek od začetkov delavskega gibanja do leta 1934 (Ljubljana 1964), drugi zvezek pa z obdobjem konsolidacije KPS (Ljubljana 1965).

Ob deseti obletnici OF je izšel Slovenski poročevalec 1938—1941, v katerem sta ponatisnjeni tudi obe številki tega glasila iz leta 1938. Opozoriti moramo tudi na objave člankov in razprav političnih delavcev (prim. Ivan Regent, Poglavja iz boja za socializem, I. in II., Ljubljana 1958 in 1960; Boris Kidrič, Zbrano delo, članki in razprave 1933—1943, prva knjiga, Ljubljana 1958). Prav tako je bilo objavljenih nekaj pomembnih dokumentov tudi v nekaterih memoarskih delih za obdobje med vojnama (kot npr. Albin Prepeluh, Pripombe k naši prekratni dobi, Ljubljana 1938; Rudolf Golouh, Pol stoletja spominov. Panorama političnih bojov slovenskega naroda, Ljubljana 1966). Med memoarskimi prispevki je dragocen vir npr. tudi Koroščevo predavanje o nastanku Jugoslavije, ki ga je v Zgodovinskem časopisu 1962 objavil Silvo Kranjec. Primere za objavo dokumentov najdemo tudi v zgodovinski in memoarski literaturi, ki jo izdajajo emigranti.

Opozoriti je treba tudi na že sodobno izdajanje dokumentov, kot so npr. stenografski zapisniki parlamenta, publikacije ob raznih kongresih in podobno, ki sicer niso kritične izdaje, so pa zgodovinarju dragocen vir. Drobeci dokumentov so bili objavljeni tudi v raznih znanstvenih in drugih periodičnih publikacijah.

S tem pregledom nismo izčrpali vseh objav dokumentov za slovensko zgodovino med obema vojnama. Prav pri zgodovinopisju novejšje dobe je namreč precej pogost pojav, da pisci vključujejo tudi v monografije in razprave zelo obširne izvlečke iz pomembnih dokumentov, ali pa jih objavljajo v celoti.

O objavah virov za najnovejšo zgodovino so slovenski arhivarji razpravljali že na zborovanju oktobra 1962 v Novem mestu. Tedaj je prof. dr. Metod Mikuž v svojem referatu o objavah gradiva za slovensko zgodovino v obdobju med vojnama in v času NOB poudaril, »da o neki resni znanstveni in za pravo znanstveno zgodovinsko delo koristni izdaji virov iz obeh in za obe razdobji ne moremo govoriti.« Dodal je še, da je redke izdaje virov povzročil ta ali oni zunanji vzrok (boj za meje, inform birojevski spor), ne pa znanstvena pobuda in potreba. Te ocene tudi dejavnost v zadnjih šestih letih ne more bistveno spremeniti. Do sistematičnega izdajanja virov za to obdobje slovenske zgodovine tudi v zadnjih letih ni prišlo in tako lahko le za redke probleme uporabljajo raziskovalci tudi bolj ali manj kritične izdaje virov. Po objavljenih virih bi lahko obdelali le nekatere probleme okrog nastanka jugoslovanske države leta 1918, o problemu meja in iz socialističnega in komunističnega delavskega gibanja. Ob tem moramo posebej poudariti, da so starejše objave virov zaradi dostopnosti novega pomembnega arhivskega gradiva uporabne le še v skromni meri. V njih je namreč objavljeno skoraj izključno le gradivo iz časopisja in publikacij. Na kvaliteto starejših objav virov je negativno vplivala tudi naglica, s katero so

morali zbrati gradivo za objave, do katerih je prišlo, kot smo že omenili mnogokrat, zaradi zunanjih vzrokov in ni bilo rezultat sistematičnega dela. Ob koncu naj poudarim, da objavljane virov za obdobje med vojnama občutno zaostaja tako v primerjavi z obdobjem NOB kot tudi glede na starejša obdobja slovenske zgodovine.

Prav tako delovi programi institucij, ki bi se morale glede na svoj značaj ukvarjati tudi s sistematičnim objavljanjem virov, ne dajejo veliko upanja za napredek na tem področju. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani se načrtnega izdajanja virov za obdobje med svetovnima vojnama ne more lotiti zaradi kadrovske in finančne težave. Edina naloga s tega področja v zadnjih letih je bilo zbiranje gradiva o komunističnem gibanju na Slovenskem v legalnem obdobju (1919—1921), ki jo je finančno podprl Kidričev sklad. Ta zbirka je dejansko nadaljevanje V. zvezka Zgodovinskega arhiva KPJ in vsebuje dokumente o razvoju Partije v jugoslovanskem delu Slovenije in v Julijski krajini. V gradivu je že več kot ena tretjina dokumentov iz Arhiva Slovenije in iz zgodovinskega arhiva CK ZKS ter se torej po značaju virov razlikuje od navedene izdaje. Gradivo še ni pripravljeno za tisk, ponovno bi bilo treba pretehtati izbor dokumentov in razširiti pojasnila, je pa pomemben korak v prizadevanjih za objavljane virov o delovanju Partije na Slovenskem. Pripominjam, da so v IZDG že razpravljali glede morebitne objave dokumentov o delovanju KPS od ustanovitve do začetka NOB, torej o izpopolnitvi vrzeli med V. zvezkom — Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920 ter VI. tomom Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, a so načrt iz navedenih vzrokov opustili. Delavci IZDG sodelujejo tudi pri akcijah za objavljane virov v okviru Skupnosti inštitutov za zgodovino delavskega gibanja in ZKJ. V jubilejnem letu 1967 je bila v načrtu tudi izdaja dokumentov pod delovnim naslovom Sodelovanje Jugoslovancev v oktobrski revoluciji in državljanski vojni. Pri zbiranju arhivskih in drugih dokumentov za ta zbornik so sodelovali tudi sodelavci IZDG in zgodovinskega arhiva CK KPS. V Beograd so poslali gradivo o sodelovanju Slovencev v oktobrski revoluciji, o zaslišanih povratnikov iz ruskega ujetništva, o boljševiških izgredih in pojavih ter drugo za obdobje od leta 1917 do 1923. V IZDG razmišljajo tudi o morebitnem ponatisu predvojne Ljudske pravice in o izdaji zbornika, ki bi vseboval izbor iz marksistične publicistike med obema vojnama. Po mojih informacijah druge institucije na Slovenskem trenutno ne nameravajo samostojno izdajati virov za zgodovino Slovencev, ki so živeli v okviru stare Jugoslavije.

Med osrednjimi institucijami smo že omenili prizadevanja Instituta za izučevanje radničkoga pokreta v Beogradu. Oddelek za zgodovinske vede Instituta društvenih nauk je leta 1967 sklenil sporazum z Inštitutom za zgodovino evropskih socialističnih držav v Pragi o skupnem publiciranju češkoslovaških virov, ki se nanašajo na zgodovino narodov Jugoslavije od leta 1914 do 1945. Prav tako namerava ta ustanova v seriji Građa izdati tudi nemška diplomatska poročila o notranjepolitičnih razmerah v Jugoslaviji v obdobju med svetovnima vojnama, predvidoma v štirih zvezkih. Pri izdaji dokumentov te vrste bi bilo morda primerno, da se v celoti objavijo le najpomembnejši, manj pomembni pa v obliki regestov.

Posvetovanje zgodovinarjev, ki se ukvarjajo z zgodovino narodov Jugoslavije v obdobju 1918 do 1941, je maja 1967 v Beogradu ugotovilo, da se od leta

1945 dalje v jugoslovanskem okviru ni nič uredilo za načrtno objavljanje zgodovinskih virov za omenjeno obdobje in da tu znatno zaostajamo za sosednjimi državami. Stanje na tem področju torej terjata tako sodelovanje med slovenskimi institucijami, kjer bi lahko koordinacijsko vlogo prevzel zgodovinski inštitut pri SAZU, kakor tudi z osrednjimi institucijami v Beogradu, med katerimi ima pri objavljanju virov za obdobje 1918—1941 največ izkušenj oddelek za zgodovinske vede Instituta društvenih nauk. Odgovor na vprašanje, katere vire bi bilo primerno objavljati za slovensko zgodovino med svetovnima vojnama otežuje predvsem dejstvo, da za to obdobje zgodovinarji nimamo takšnega pregleda nad ohranjenim arhivskim gradivom kot za druga obdobja. Še do nedavnega so zgodovinarji lahko pisali o problemih v stari Jugoslaviji skoraj izključno le po gradivu iz časnikov in časopisov, po objavljenih stenografskih zapisnikih parlamentarnih institucij in statistikah ter po pisanih ali ustnih spominskih pričevanjih. Pripomniti moramo še, da je tudi stanje glede bibliografij za to obdobje najslabše. Medtem ko je bilo arhivsko gradivo za obdobje NOB v bolj ali manj urejeni obliki dostopno že kmalu po prevzemu, pa se gradivo za obdobje stare Jugoslavije urejuje intenzivneje šele v zadnjih letih. Prizadevanja Arhiva Slovenije pri urejanju gradiva za novejša obdobja slovenske zgodovine so ovirale predvsem prostorske in finančne težave. Prvo pomembnejše gradivo je bilo v njem dostopno šele leta 1964, ko so bili urejeni in postavljeni predvsem fondi poverjenišva za notranje zadeve deželne vlade oziroma pokrajinske uprave, Narodnega sveta za Slovenijo in za Koroško ter Jugoslovanskega kluba na Dunaju. Nato so uredili še gradivo velikega županstva ljubljanske oziroma mariborske oblasti, kolikor ga je v Arhivu Slovenije, za obdobje 1923 do 1929, v zadnjem času pa so uredili oziroma urejajo gradivo oddelkov banske uprave in nekaterih samostojnih pokrajinskih institucij (Inšpekcija dela, Državno pravdnništvo v Ljubljani itd.) tako, da je večina gradiva osrednjih pokrajinskih organov in ustanov že dostopna, medtem ko je bogato gradivo srezkih načelstev v glavnem še nedostopno. Žal je bilo mnogo pomembnega gradiva za predvojno obdobje uničenega neposredno pred napadom na Jugoslavijo. Splošen pregled ohranjenega gradiva, njegove dostopnosti in urejenosti za obdobje med vojnama smo dobili šele leta 1965, ko je Arhivsko društvo Slovenije izdalo Vodnik po arhivih Slovenije, ki ga dopolnjujeta publikaciji 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega (Ljubljana 1959) in Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS Ljubljana 1960). V tem Vodniku pa ni podatkov o gradivu v zgodovinskem oddelku CK ZKS in arhivu republiškega sekretariata za notranje zadeve, ki imata pomembno gradivo za slovensko zgodovino med vojnama. Zgodovinski oddelek CK ZKS že pripravlja za objavo pregled dostopnih fondov. V zadnjih letih so torej slovenski arhivarji ne glede na številne ovire uspeli urediti in postaviti znaten del arhivov za predvojno obdobje.

Poseben problem pa je pregled gradiva za slovensko zgodovino v osrednjih beograjskih arhivih (Arhiv Jugoslavije, Arhiv državnega sekretariata za zunanje zadeve, Arhiv zveznega sekretariata za notranje zadeve, Arhiv vojnoinstorijskega inštituta) ter v zamejskih arhivskih institucijah. Pobudi Arhivskega društva Slovenije se moramo zahvaliti, da smo na zadnjem posvetovanju arhivarjev v Kopru dobili z referatom Vukmana Boričiča vsaj skromen pregled gradiva za slovensko zgodovino v nekaterih fondih Arhiva Jugoslavije. Bolj ali

manj obširen pregled nad pomembnim gradivom v drugih beograjskih arhivih pa imajo le posamezni raziskovalci, ki so v njih že delali. Preden pa bi izdelali načrt za sistematično objavljanje virov za obdobje med vojnama, bi morali imeti nadrobnejši pregled nad ohranjenim gradivom vsaj v splošnih in v večini specialnih arhivov v Jugoslaviji. Šele ta pregled bo lahko orientacija za delo na tem področju. S tem bi lahko objave virov dobile tudi trajnejšo vrednost. Za dosedanje objave smo namreč ugotovili, da ob odkritju novega arhivskega gradiva hitro izgubijo svoj pomen. Nadrobnejše poznavanje ohranjenega gradiva bi lahko institucijam tudi omogočilo izdelavo načrta za zbiranje spominskih prispevkov za probleme, za katere se dokumenti niso ohranili. Izdelava nadrobnejšega pregleda ohranjenega gradiva bi morala biti v procesu načrtovanja objav virov primarna naloga.

Ne glede na to pa zgodovinarji lahko izrazimo svoje želje o nadaljnjem delu pri objavljanju virov. Predvsem bi bilo spričo kvantitete virov za obravnavano obdobje primerno izdajati le skrbno pretehtano gradivo za nekatere najpomembnejše probleme. Na to usmeritev nas navajajo tudi dosedanje objave virov. Te so za ožje probleme mnogo bolj uporabne tudi za raziskovalno delo kot pa zbirke s širšo tematiko. Kolikor bi bilo ohranjeno gradivo, bi bilo npr. zanimivo objaviti vire za naslednja vprašanja: o boju za ureditev Jugoslavije do Vidovdanske ustave in morda še naprej, o odnosu političnih strank in struj do nacionalnega vprašanja, o značaju političnih strank, ki bi se dal prikazati s programi, volilnimi progami za gradivom s kongresov, s sejnimi zapisniki vodstev itd., za gospodarsko krizo na prelomu dvajsetih in tridesetih let na Slovenskem in jo osvetliti z internimi poročili velikih slovenskih podjetij, z gradivom delavskih strokovnih organizacij in z dokumenti o problematiki na področju kmetijstva, trgovine in drugih panog; s podjetniškimi in delavskimi dokumenti bi se lahko lepo prikazal tudi položaj delavstva med vojnama; predvsem za politično zgodovino bi bile zanimive objave sejnih zapisnikov najpomembnejših oblastnih organov in vodstev meščanskih in delavskih političnih strank. S tem bi verjetno precej dopolnili sliko pomembnih dogajanj, ki niso bila ustrezno prikazana v dnevnem tisku; razmere v političnem življenju bi nam osvetlile tudi objave pomembnejšega gradiva iz zapuščin vodilnih slovenskih meščanskih in delavskih politikov — objava npr. dokumentov iz zapuščine Zvonimira Bernota, ki jo ureja in dopolnjuje zgodovinski oddelek CK ZKS, bi nam omogočil nadrobnejši vpogled v cepitev socialističnih sil na Slovenskem in v nekatera druga vprašanja iz delavskega gibanja, prav tako bi nam objava Prepeluhove korespondence osvetlila razmere v JSDS itd. Problemov, ki bi jih bilo primerno osvetliti z izdajo virov bi lahko našli še precej. Pri tem bi se bilo treba prizadevati za kompleksno in ne le enostransko osvetlitev problemov. Če bi npr. želeli z dokumenti prikazati mnenja o nacionalnem vprašanju med vojnama, bi morali prikazati odnos vseh pomembnejših strank in struj v delavskem in meščanskem taboru in ne le stališče ene stranke. Med dosedanjimi objavami virov s kompleksno problematiko bi morda kazalo dokončati zbirko Istorijski arhiv KPJ in jo dopolniti s pomembnejšim gradivom, ki je dostopno v zadnjih letih. Izdaje virov s široko problematiko pa naj bi bile le izjemne.

Pri izdaji virov bi se morali v prihodnje tudi v večji meri usmeriti na objavljanje arhivskega gradiva. Ponatiskovanje člankov iz časnikov in revij bi

bilo treba omejiti le na najnujnejše. Izjema so tu lahko predvsem ilegalni tiski iz delavskega gibanja, ki so ohranjeni le v nekaj primerih, in so težje dostopni. Pri morebitnih objavah govorov politikov bi bilo treba posebej paziti na to, katera od objav ali konceptov daje avtentični tekst. Objavljanje virov zahteva velika finančna sredstva in bi bilo zato primerneje za manj pomembno gradivo, ki zanima ožji krog zgodovinarjev, uporabiti druge oblike razmnoževanja dokumentov. Vsekakor bi bilo npr. racionalno, da bi bilo pomembno gradivo za slovensko zgodovino v osrednjih arhivih razmnoženo na Xerox ali mikrofilmih ter bi bilo dostopno v slovenskih arhivih, kot pa da vsak posamezni raziskovalec porabi velika sredstva za delo v beograjskih arhivih.

Ob koncu naj poudarim, da si v prihodnje želimo skrbno pretehtanih izdaj virov za slovensko zgodovino med obema vojnama, ki bodo opremljene z vsem potrebnim znanstvenim aparatom. Napredek na tem področju pa si lahko obe-tamo le v primeru, če bodo pri tem delu tesno sodelovali raziskovalci in arhi-varji ustreznih institucij in če bodo ugodno rešena nekatera pereča finančna in kadrovska vprašanja.